

Barna Ildikó – Pető Andrea

**A politikai igazságszolgáltatás
a II. világháború utáni Budapesten**

Gondolat Kiadó
Budapest, 2012

A kötet a Rothschild (Europe) Alapítvány támogatásával készült.

Tartalom

BEVEZETŐ	9
A NÉPBÍRÓSÁGI ELJÁRÁSOK JOGI HÁTTERE ÉS A MAGYAR NÉPBÍRÓSÁGI RENDSZER MŰKÖDÉSE	15
A népbírósági rendszer felépítése és az eljárások szereplői	20
A bűncselekmények és a kiszabható büntetések köre	25
A népbírósági jog egyes vitás kérdéseiről	28
A KUTATÁS MÓDSZERTANA	31
A megközelítés módszere	32
Előkészítő fázis	34
Pilot kutatás	34
Szakértői kerekaszval	36
Kódolók felkészítése	38
A végleges kérdőív	39
Kutatási fázis	40
Minavételi eljárás	40
A kérdőívek kitöltéséről az adatfájlig	41
Az adatfájl előkészítése az elemzésre	45
Néhány módszertani megfigyzés az eredményekhez	50

© Barna Ildikó, Peró Andrea, 2012

A címlapfotót a Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárának engedélyével közöljük.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel Bácskai Irván
Szöveggondozó Simon Adri
Műszaki szerkesztő Pintér László
Tördelő Lipót Éva
Nyomta és kötötte Rolling-Site Nyomda

ISBN 978 963 693 449 1

A VIZSGÁLT NÉPBÍRÓSÁGI ÜGYEK ELEMZÉSE

Pertípusok	54
Különböző pertípusok időbeli megoszlása	54
Az aktrák jellemzői	57
A népbírósági perек szereplőinek elemzése	59
Vádlottak	60
<i>Nemek aránya</i>	60
<i>Életkori megoszlás</i>	61
<i>Születési hely</i>	63
<i>Iskolai végzettség</i>	64
<i>Társadalmi pozíció</i>	66
<i>Nyilas párttagság</i>	68
Tanúk	70
<i>Nemek aránya</i>	73
<i>Életkori megoszlás</i>	74
<i>Születési hely</i>	75
<i>Társadalmi pozíció</i>	76
Az egyes pertípusok vádlottjainak és tanúinak összefoglaló demográfiai profilja	78
Ügyvédek	79
A népbírósági perек jellemzői	84
A perек hossza és a tárgyalások száma	86
Tanúk a bírósági eljárásban	86
Ítéletek	87
A tanúk összetételének hatása az ítéletre	93
	99

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI

POLITIKAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS JELLEMZŐI

A TÁRSADALMI NEMEK SZERINT

Nők a politikai igazságszolgáltatásban: szerecútriják
és valóság a nő elkövetőkről

A tanúk

Az ítéletek

	101
	102
	108
	109

Női népbírók

Összefoglalás: társadalmi nemek a politikai
igazságszolgáltatásban

	111
	114

ZSIDÓ IDENTITÁS ÉS A NÉPBÍRÓSÁGI

TÁRGYALÁSOK

A vizsgált népbírósági ügyek jellemzése

Vádlottak és jellemzőik

Tanúk és jellemzőik

Az ítéletek

A zsidó identitás és a politikai igazságszolgáltatás gyakorlata

	116
	118
	121
	122
	125
	125

ÖSSZEFOGLALÁS

	133

IRODALOM

	137

Zsidó identitás és a népbírósági tárgyalások

A holokausztot tárgyaló szakirodalom egyetért abban, hogy az Eichmann-perig a zsidóság mint közösség igényét a bírósági tárgyalások nem vették figyelembe, hiszen közvetlenül a második világháború után a mindent átható társadalmi átalakulás, majd a hidegháború realitásai Európa valamennyi országában elvonták a figyelmet a zsidók szenvedéséről. A szakirodalomban abban is megegyezés van, hogy a „zsidó túlélők általában képtelenek voltak a teljes kép feltárására amiatt az általános ügyészi stratégia miatt, ami a dokumentumokat értékeosebnek tartotta, mint a tökékeny emlékezetet” (Bloxham 2004, 401). Ez a fejezet azt bizonyítja, hiszen rendelkezésre állnak az adatok, hogy ezek a megállapítások nem igazak Magyarországra, ahol a túlélő zsidóság rendelkezett bizonyos érdekérvényesítő képességgel a közvetlenül a II. világháborút követő igazságszolgáltatásban. Ennek a képességnek az egyik oka számtani, mivel a nyolc és fél millió magyar lakosságból mintegy 140 000 ember soá túlélő volt (Braham 1994 és Decák 2006, 129). A túlélést két tényező segítette elő: először is ezek a fiatal, munkaképes korú férfiak a magyar hadsereg kötelekében munkaszolgálaton voltak a fronton, emberelen körülmények közepette éltek és dolgoztak, de túlélési esélyük nagyobb volt, mint a deportáltaknak. Ezen kívül a budapesti zsidóság deportálását 1944 nyarán leállították. Az ér-

dekérvényesítésre lehetővé tevő másik tényező a magyarországi zsidóság magas asszimilációs foka és betagozottsága a magyar társadalomba. Ez különösen igaz volt a túlélők többségét adó budapesti zsidóságra (Karády 2002).

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy kik voltak azok a zsidó sértettek, akik fejelentést tettek a népjegyészéségen, tanúskodtak a sérelmekről, mit tapasztaltak a tárgyalások során, meddig tartott egy ügy tárgyalása, milyen ítéleteket hoztak, és kik voltak az elkövetők és a tanúk. A fejezet egy, a második világháború utáni folyamatok eddig nem vizsgált elemét tárgyalja: hogyan járult hozzá a reaktív és negatív identitás kialakításához a politikai igazságszolgáltatás folyamata során szerzett tapasztalat, és hogyan hozta létre a II. világháború emlékezetének nyelvért a bíróság (Pető 2007 és 2009a).

A II. világháború még be sem fejeződött a magyar területen, mikor a perek már megkezdődtek. Akkor még nem létezett holokauszt vagy soá mint diskurzus, hanem büntettek voltak, amelyeknek voltak áldozatai és tettesei. És az áldozatok elégtételre vártak. A kérdés, hogy ki birtokolja az igazság létrehozásának szimbolikus eszközeit. Nem elég igazságot tenni, azt kommunikálni is kell, és ennek van érzelmi része is: úgy kell érezniük, hogy igazságot szolgáltattak nekik. A fejezet azt elemzi, hogy ezt a szimbolikus harcot elvesszenték a zsidó túlélők. Az elemzés azzal fejeződik be, hogy összehasonlítva azokat az eseteket, melyekben zsidók vettek részt, azokkal, melyeknek nem volt köze a soához. Ezek után arra a következtetésre jut, hogy a politikai igazságszolgáltatás paradoxonja és anomáliái a magyar zsidó állampolgárokat csaldódtá tették. Azokat a zsidókat, akik korábban bíztak az igazságszolgáltatás legalistia verziójában, és nem lincseltek vagy vettek revánsot. És nem elég, hogy szembe kellett nézniük az ellenük elkövetett bűnök vizsgálatára felállt népbírósági rendszer sokszor elégtelen működéssel, de még a „zsidó bosszú” felőlsei is lettek, miközben a zsidó identitás formálásában szerepet játszó közösségi intézményektől megfosztották őket.

A vizsgált népbíróvási ügyek jellemzése

A kötetben már bemutatott pertípusok közül a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek az összes eset 43 százalékát teszik ki. Korábban szó volt róla, hogy az eddigiekben a perek elemzése alapvetően egyedi esetek vizsgálatával történt. Ehhez a megközelítéshez képest részben kivételnek számít Karsai László kuartása (Karsai 2004). Tanulmányában a Budapesti Népbíróvási iratanyagával foglalkozott. Először munkatársai segítségével meghatározta, hogy az 1945–1949 közötti időszakban az egyes években hány, zsidók kivégzéséről szóló pert tartottak. Kuartása során azokat a pereket tekintette ilyennek, amelyekben előfordult a zsidó szó.⁸⁴ Ezt a definíciót alkalmazva a perek 17 százalékát sorolta ebbe a kategóriába. Azt találta továbbá, hogy 1947-től az ilyen perek aránya drasztikusan lecsökkent, és a későbbiekben mindvégig 10 százalék alatt maradt. Kuartásunkban mi az akták teljes átvizsgálása után soroltuk be azokat. Ezzel a módszerrel az akták sokkal nagyobb része volt kapcsolatba hozható zsidók ellen elkövetett cselekményekkel.⁸⁵ Az ilyen ügyek arányának 1947-től kezdődő csökkenését mi is ki-mutattuk, azonban ez a csökkenés sokkal kisebb mértékű volt. Bár 1945–1946-ban az összes ügy 55, illetve 47 százaléka tartozott ide, azonban ezek aránya még 1949-ben is 29 százalék volt. Ennek oka lehet a politikai változásokhoz alkalmazkodó szóhasználat átalakulása is. A kommunista hatalomátvételhez közeledve, de különösen azután megkezdődött a magyarországi zsidóság szovjet típusú kezelése. A hatalom gyakorlatilag mindent megtett a zsidóságnak mint különálló csoportnak a felszámolá-

⁸⁴ Először olyan esetekkel is foglalkozni kívánt, amelyekben a cigány szó szerepelt, azonban ez végül a részletes vizsgálat alá vont akták közül csak két-
tőben szerepelt.

⁸⁵ Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük a becsléstünkhez tartozó mintavételi hibát, vagyis azt, hogy nagy valószínűséggel milyen értékek között mozognának ezek az arányok, ha minden aktát átvizsgáltunk volna.

sára, ami a zsidó szó pusztán használatának a visszaszorításában is megnyilvánult. Feltehetően, hogy a népbíróvási iratok szóhasználatára is alkalmazkodott ezekhez a változásokhoz, és a zsidó szót a hatalom számára elfogadhatóbb szinonimákkal (például tildözött) helyettesítették. Karsai ezután a részletes elemzésre szánt aktákat jelölte ki. Egyrésztől időben az 1946-os évre korlátozta elemzését, mivel – indoklása szerint – ebben az évben már érvényben voltak a népbíróvási alapvető eljárási szabályai, másrésztől a későbbi politikai csatározások még nem kezdődtek el. Ebben az évben 1401 általa „zsidó pernek” nevezett eset volt. Másrésztől továbbbi szűkítést jelentett, hogy a munkaszolgálatos táborok tisztviselőinek és őrcinek pereit nem elemezte. Véleménye szerint a munkaszolgálat ellenmondásokkal terhes megítélése miatt ezek külön kezelést igényelnek, azonban ezzel a szűkítéssel a későbbiekben részletesen elemzett 748 per még kevésbé hasonlítható azokhoz, amiket mi zsidók sérelmére elkövetett cselekményekként definiáltunk. A feldolgozás módjában szintén alapvető különbségeket találhatunk. Karsai tanulmánya bár tartalmazott számszerűsített adatokat, azonban ez minden esetben valaminek a leszámlálását jelentette. A mozgósított módszertani apparátus az ő esetében nem tette lehetővé összefüggések elemzését. A korábban említett számszerű adatokon túl sokszor ő is egyedi eseteket mutatott be. Látható tehát, hogy a mi elemzésünk eredményei sem a vizsgált esetek körének, sem a megközelítés módjának eltérései miatt nem vehetők össze a Karsai által leírtakkal.

Az általunk a zsidók sérelmére elkövetett, háború alatti perek esetében a leggyakrabban fizikai erőszakról (43%), nyereségvágyból elkövetett cselekményekről (32%) és feljelentésről (32%) volt szó. Verbális antiszemitizmus az ilyen esetek 13 százalékában található.⁸⁶ Még két olyan, háború alatti cselekmények-

⁸⁶ Fontos itt is hangsúlyozni, hogy egy vállalt több típusú bűncselekményt is elkövetettek. Az ilyen elkövetőket minden érintett csoportba besoroltuk.

kel kapcsolatos pertípust határozottnak meg, amelyek esetében – bár a történelmi kontextust ismerve, teljesen nem zárható ki, alapvetően – nem zsidó sértettekkel kapcsolatos cselekményekről van szó. A háború utáni sértettekkel kapcsolatban foglaltó két pertípus közül az egyikbe a zsidó sértettekkel kapcsolatos cselekmények, a másikba az ideológiai perek tartoztak. Az összes ügy 7 százalékát teszik ki az olyan zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek, amelyek a háború után történtek. Itt minden esetben verbális antiszemitizmusról volt szó, amelyet ekkor már az 1946. évi VII. törvény alapján értelmeztek. Látható tehát, hogy a zsidóellenesség a verbalitásban tört magának utat, hiába jöttek a hírek a haláltáborokról és gyilkosságokról, az antiszemitizmus gyűlöletbeszéde változatlanul jelen volt. Az ügyek ötödik csoportjába az ügynevezett ideológiai perek tartoznak (12%), melyek az 1946. évi VII. törvényekik hatálybalépése után kezdődtek, és amelyeket ugyan a népbíróság tárgyalt, de céljuk a politikai ellenzék elhallgattatása volt.⁸⁷ Tehát a „tisztán” a háború alatti cselekményeket vizsgáló bírósági szakasz kevesebb, mint egy év volt. Ez az időszak még a romok közt, kezdetleges körülmények között próbálta meg kezelni a bosszú, elégtétel és revánsvágy bonyolult érzéseit és elvárásait.

A szakirodalom az 1946. évi VII. törvényt általában úgy értelmezi, mint amely a demokrácia védelmében a demokráciát korlátozta, hiszen a hidegháború kezdetekor folyó koalíciós küzdelemben ez volt az elsődleges célja (Bernáth 1993, Gyenesei 2011). Emellettük, hogy ennek egyes pontjai a nemzetiségi, faji és felekezeti gyűlölködésre való izgatást is büntették. A törvény egyik célja az volt, hogy a háború után a normatív törvénykezés eszközével a népesség értékrendszerét megváltoztassa. A korabeli magyar bírósági gyakorlatban már volt precedens politikai

⁸⁷ Vannak olyan esetek, amelyek a háború után történtek, ideológiai jellegűek, de zsidókkal kapcsolatos bűncselekményt is tartalmaznak. Ezek most zsidókkal kapcsolatos háború utáni típusba kerültek.

nézetek büntetésére: az „izgatást” mint bűncselekmény kategóriát korábban a kommunista, illetve a 30-as években még a szélsőjobboldali nézeteket vallók ellen is próbálták használni, hiába. Abban a kevés esetben azonban, mikor ezt a zsidókkal kapcsolatos megjegyzésekre alkalmazták, ez az emlékezetben „zsidó bosszúként” jelent meg (Bernáth 1993, 4). Fontos kiemelni azt is, hogy a bíróság azonban önmagában a „zsidózást” ritkán büntette, hanem azt legtöbbször a demokrácia védelméhez kötötte.⁸⁸

Vádoltak és jellemzőik

A vádlottakat már kötetünk korábbi részében részletesen jellemeztük. Ebben a fejezetben csak a zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekről írottakat foglaljuk össze. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos cselekményekért indult perekre jellemzőbb, hogy több vádlottjuk van. Ezenél az ügyeknél a vádlottak nem szerinri megosztása átlagosnak mondható, azonban az elkövetett bűncselekmények típusában a nemi szereoptípiákat igazoló különbségeket találhatunk. A háború utáni ügyek esetében általában igaz, hogy ezeknél magasabb a női vádlottak aránya. A népszámlálási adatokat alapul véve a népbírósági perek vádlottjai arányában a középkorosztály túlsúlya jellemző, és ez mindkét, kifejezetten zsidó sértettekkel kapcsolatos ügytípus esetében igaz. A mintára jellemző kor megosztásról alapvetően a háború utáni zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjai térnek el: körükben felülreprezentáltak a legfiatalabb korosztályhoz tartozók. A háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjai között a mintabelinél nagyobb arányban találunk budapesti születésűeket. Ezen ügyek vádlottjainak

⁸⁸ A 34. háború utáni, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyből csak 11 volt olyan, amelyben kizárólag „zsidózásról” volt szó.

iskolai végzettsége nagyjából a mintára jellemző arányokat követi, azonban itt is meg kell jegyeznünk, hogy az jóval magasabb, mint a teljes lakosságé. A társadalmi pozíció szerinti elemzés azt mutatta, hogy a zsidó sértettekkel kapcsolatos, háború alatti ügyekben a vádlottak között felülreprezentáltak a kispolgárság képviselői. Ha a politikai mobilizáció szempontjából nézzük: a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek vádlottjainak közel fele volt tagja valamilyen nyilas pártnak, szervezetnek. A férfi és női vádlottak különbözőnek ebben a tekintetben: nem meglepő módon a férfiak esetében magasabb a szervezet nyilasok aránya (52%), mint a nők körében (34%). Mindazonáltal az, hogy a vádlott nők egyharmada valamilyen nyilas párt vagy szervezet tagja volt, mindenképpen figyelemre méltó, mert a nők politikai aktivitását mutatja.

Tanúk és jellemzőik

A fejezet ezen részében az ügyekben részt vevő tanúkról szólnunk. Ennek egyik – témánk szempontjából – rendkívül fontos szempontja a tanúk vallása. Az eredmények bemutatása előtt beszélnünk kell néhány, az adatainkból levonható következtéseket befolyásoló tényezőről. A népbírósági eljárást megelőző nyomozás során felvetett tanúvallomási jegyzőkönyveknek a tanú adataira vonatkozó kérdései érdeklődtek a tanú vallásáról is. Ez később az eljárás során készült iratokban (például tárgyalási jegyzőkönyvekben) szintén feltüntetésre került. Az idő múlásával azonban – alkalmazkodva a magyarországi politikai változásokhoz – ennek rögzítése egyre inkább elmaradt. Míg az 1945-ben kezdődő ügyek esetében a tanúk 63 százalékánál feltüntették a vallást, addig az 1946–1948 közötti ügyek esetében ez már csak 30 és 40 százalék között mozog, míg az 1949-ben kezdődőknél már csupán 20 százalék. Egyértelműen látszik tehát, hogy folyamatosan csökken a vallás rögzítésének aránya. A különböző

típusú ügyek korábban leírt időbeli megoszlásából következők, hogy a tanúk vallását a különböző típusú ügyek esetében eltérő mértékben ismerjük. A háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek esetében legmagasabb ez az arány, közel 50 százalék.⁸⁹ Tudva, hogy a zsidósággal kapcsolatos elemzésünk egyik sarokköve a vallás, az akták elemzése során ezzel kapcsolatban a tanúk vizsgálatakor két dolgot tettünk. Először rögzítettük, ha a kérdezettől az ügy során mégis kiderült a vallása. Így a tanúk további 18 százalékának tudtuk meg vallási hovatartozását. Ez leginkább a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyeknél volt jellemző, hiszen érthető módon itt fordult elő a legnagyobb valószínűséggel, hogy a periratokban mégis szó esett a tanúk vallásáról. Szintén viszonylag sok esetben jutottunk adathoz a többi háború alatti esetelekményért indított perben. A háború utáni percknél, a perek témájából következően elenyésző volt azon esetek száma, ahol ezáltal plusz információt szerezhetünk. A másik, amit a rögzítés során elvégeztünk, a hivatalosan megadott és az aktából kiderülő vallás összevetése volt. Ennek célja az, hogy a kiteresztelkedett zsidó személyeket – amennyiben az akta erre lehetőségét adott – elemzésünk során zsidóként azonosíthassuk a soá idején megtagasztalt üldözöttség alapján. Ennek segítségével a korábban nem zsidóként rögzített személyek 10 százalékáról tudtuk megállapítani kisebb-nagyobb bizonyossággal, hogy zsidók. Elemzésünk során a kétféle megközelítés kombinációjával létrehozott változót használjuk majd.

A 215, háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyben összesen legkevesebb⁹⁰ 726 biztosan zsidó és további 87 valószínűleg zsidó tanú vett részt. Becslésünk szerint tehát a Budapesti Népbíróságon tárgyalat, háború alatti, zsidó sértettekkel

⁸⁹ Az adataink magas és szisztematikus volta nem teszi lehetővé, hogy a különböző típusú ügyek tanúit vallásuk szerint összehasonlítsuk.

⁹⁰ Az adataink miatt biztosak lehetünk benne, hogy ezzel alulbecsültük az összes érintett zsidó tanú számát.

foglalkozó ügyben összesen mintegy 27 000–36 000 zsidó és nem zsidó tanúskodott.⁹¹ Ha a valószínűsíthetően zsidó tanúkat is hozzászámítjuk, akkor számuk elérhette a 39 000-et. Ha csak az 1945–1946-os időszakot vesszük figyelembe, amikor még nem zajlottak ideológiai percek, akkor számuk 11 000 és 14 000 közöttire tehető, a valószínűsíthetően zsidókat is figyelembe véve elérheti a 16 000 főt.

A következőkben a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben részt vevő zsidó és nem zsidó tanú demográfiai jellemzőit hasonlítjuk össze.⁹² A zsidó tanúk esetében magasabb a nők aránya: míg esetükben ez 34 százalék, addig a nem zsidó tanúk körében 24. Ez a túlélő zsidóság demográfiai szerkezetével is magyarázható, hiszen jelentős volt a nőbblet. A zsidó és nem zsidó tanúk életkori megoszlása hasonló. A zsidó tanúk között lényegesen nagyobb arányban találunk budapesti születésűeket, kisebb arányban közégből származókat. Míg körükben mindkettő aránya 39 százalék, addig a nem zsidó tanúknál az előbbi 27, az utóbbi 49 százalék. A zsidó tanúk körében erőteljesen felülreprezentáltak az eltarottak, ami szintén a nőbblettel magyarázható. Esetükben ezek aránya 23, míg a nem zsidó ta-

⁹¹ Azt találtuk, hogy a zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben tanúskodók 33,8 százaléka volt biztosan zsidó. Korábban többször volt szó arról, hogy ez az érték csak egy becslés, amelyhez bizonyos nagyságú hibaszázalék tartozik. Ez a hiba a matematikai statisztika eszközeivel kiszámítható, esetünkben $\pm 4,2$ százaléki, vagyis a tényleges arány $33,8 - 4,2 = 29,6$ és $33,8 + 4,2 = 38,0$ százalék között van. A zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben szereplő valamennyi tanú száma minden évet figyelembe véve kiszámítható, és becslésünk szerint ez összesen 93 325 fő. Így a fenti arányokat felhasználva megállapítható, hogy a háború alatti zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyekben összesen 31 546 zsidó tanú vett részt és számuk nagyon nagy valószínűséggel 27 583 és 35 508 között mozogna, ha mindenkit megfigyeltünk volna.

⁹² Bár a korban említett, általunk nem kontrollálható problémák miatt az eredmények nem általánosíthatóak, ha azt feltételezzük, hogy a zsidó és nem zsidó tanúk vallásának adathiányai között nincsen szisztematikus különbség, akkor az elemzés segítségével mégis némi képet kaphatunk az eljárásokban résztvevőkről.

núk körében csak 13 százalék. Szintén több középosztálybelit találunk közöttük. A zsidó tanúk 40 százaléka tartozott ehhez a társadalmi csoporthoz, a nem zsidó tanúknak csak a 31 százaléka. A nem zsidó tanúk között lényegesen nagyobb arányban találunk az alsó osztályba, kispolgárságba, illetve az elitbe tartozókat. A rájuk vonatkozó arányok rendre 19, 26, illetve 10 százalék voltak, míg a zsidó tanúknál a megfelelő arányok 10, 22 és 6.

Az ítéletek

Ahogy azt írtuk, a háború alatti, zsidó sértettekkel kapcsolatos ügyek 58 százaléka zárult le első fokon, vagyis 42 százalék esetében történt fellebbezés. Ez valamivel magasabb az összes ügyre jellemző 38 százaléknál. Csak a tisztán felmentő és elmarasztaló ítéleteket elemezve⁹³ elmondható, hogy a háború alatti zsidó ügyek 50 százalékában történt felmentés, ami pontosan megfelel az összes ügyön belüli aránynak. De az 50 százalék rendkívül magasnak tűnik, és nem maradt következmény nélkül.

A zsidó identitás és a politikai igazságszolgáltatás gyakorlata

A túlélők közül sokan feljelentettek, tanúskodtak és vallomást tettek a rendőrségen és a bíróságon. A nézők, akik sok esetben az áldozatok családtagjai voltak, különösen a korai tárgyalásokon beleszóltak a tárgyalás ritualizált menetébe, például mikor a bíróság előt vádlotként álló kerettagjegyektől közvetlenül, sírva kértek információt elhunyt családtagjaikról (Major 1988, 122). Később pedig a népbrósági tárgyalásra járás a túlélők számára nemcsak az elégtételt, hanem a szültséges jogi szókinccset is

⁹³ Ezt az elemszám teszi szültségesse.

megadta, hogy az ártélt szörnységéről a szűkebb környezetükben és a népbíróság előtt is beszéljenek (erről bővebben Pető 2009a). Gazdag írott anyag áll tehát rendelkezésünkre, melyben a zsidó túlélők a bíróság előtt közvetlenül beszélhettek a II. világháború alatti szenvedéseikről és sérelmeikről, természetesen a jogszolgáltatás rituális keretei között.

A kiépülő igazságszolgáltatásban fontos szerepet játszottak az elsőfokú tárgyalásban részt vevő, pártok⁹⁴ által delegált, laikus népbírók, valamint a másodfokra szintén a pártok által delegált hivatasos jogászok közül kikerülő hivatasos népbírók. Ries István szociáldemokrata igazságügy-miniszter javaslatára olyanokat neveztek ki hivatasos népbírónak, akiknek semmi köztük nem volt a két világháború közötti Horthy-rendszer igazságszolgáltatásához. Major Ákos népbíró szerint a magyar társadalom nagy része úgy tekintett a népbírósági tárgyalásokra, mint a zsidó áldozatokért való elégtétel eszközeire, a zsidó hosszú manifesztációira, főleg azért, mert a népbíróság működésében nagy szerepet játszottak a zsidó származásúak (Major 1988, 187). Erre a strukturális aszimmetriára, az áldozat vádolására (*blaming the victim*), mely összekapcsolódik a szimbolikus igazságszolgáltatással, a fejezet végén visszatérünk.

A soá után kialakuló zsidó identitást a szakirodalom a negatív, reaktív jelzőkkel illeti. Olyan identitás ez, ami nem önkéntes választás eredménye, hanem amit a környezet kényszerít az egyénre. Ezt az identitást a szakirodalom elsősorban úgy írja le, hogy a soá következménye (Eröss 1992, Karády 1992, Kovács 1988). A soá természetesen önmagában is kiválthatta a zsidó identitástól való megszabadulás vágyát, azonban Magyarországon a társadalmi-politikai környezet tovább erősítette ezt.

⁹⁴ Korábban szó volt róla, hogy az Nlnov. alapján a testület tagja lett az Országos Szakszervezeti Tanács által delegált népbíró is. A szervezet népbírói kitérés joga az 1947. évi XXXIV. törvényekbe lépésével szűnt meg.

Mikor formálódott ez a bizonyos társadalmi-politikai környezet? Vajon csak a fordulat éve után kiépülő totális rendszerrel, a zsidóság szovjet típusú kezelésével vette kezdetét, vagy már közvetlenül a háború befejezését követő események, köztörtük a népbírósági eljárások is efelé hatottak? A pozitív identitástudat kialakulásának több gátja is volt. Magyarországon már 1945-ben elkezdődött a zsidóellenes törvények, rendeletek hatályon kívül helyezése. Bár 1946-ban törvényt hoztak „A magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről”, a törvény preambuluma meglehetősen ellentmondásosan kezelte a felelősség kérdését. Eszerint az, hogy a budapesti zsidóság megmaradt, egyrésztől „a magyar nép emberszeretetének” köszönhető, és ez egyúttal „fényes bizonyossága annak, hogy a magyar nép szelces rétegei a terror és a megtévesztő propaganda ellenére is hívek tudtak maradni az örök emberi eszményekhez” (a törvény szövegét közli Gonda 1992, 302). A többségi – ha nem is aktív, de legalább is nagy részben passzívan szemlélődő – társadalom tehát felmentést kapott, és a fasizmus időszaka mint egy szűk vezetői klikk és bűnös kormányzat tevékenysége jelent meg. A fejezetben amellelt érvelünk, hogy a politikai retorika ellentmondott a népbírósági gyakorlatnak, melyben a zsidóellenes, háború alatti sérelmek sokszor nem nyertek orvoslást.

Ezenkívül elmaradt a túlélő zsidóság anyagi kárpótlása is. Ennek megnevezett okai szintén a társadalom felelősségének neglegelését sugallták, és sokszor a javalkat jogosan visszakövetelőköt bélyegezték meg. Az a paradox helyzet állt elő, hogy sokakat jobban megrázott a zsidók visszatérése, mint annak idején elhurcolásuk, gettóba zárásuk (Pelle 1995, 151).

A politikai igazságszolgáltatás csak egy része az igazságszolgáltatásnak, a másik az anyagi kompenzáció. A disztributív igazságszolgáltatás alapja Nozick elmélete, aki *Anarchy, State, and Utopia* című könyvében (Nozick 1974) a liberális teljes kárpótlást tűzte ki ideális célként. Ez azonban sok esetben praktikus

okokból sem volt lehetséges a II. világháború utáni Magyarországon. Ezért az érzelmi kompenzáció, mely az áldozat önbecsülését adja vissza, vagy az erkölcsi, mely az erkölcsi mércét állítja fel, hasznosabb lehetett volna a kollektív emlékezet kialakulása szempontjából (Tyler 2006, 19). Magyarországon a zsidó túlélők vagyonukat nem kapták vissza, de a polgári jogaikat maradéktalanul visszállították a zsidóellenes törvények hatályon kívül helyezésével (Pogany 1997, 155–178). Az eltulajdonított, korábban zsidók által lakott lakások esetében pedig kötelezték az új beköltözőtöket, hogy a zsidó tulajdonosok visszatérését nem akadályozhatják meg. Ez nem segítette a békés egymás mellett élés kialakulását (Deák 2006, 143). A II. világháború után fellépő ellátási nehézségeket a kommunista párt a feketepiac kriminalizálásával oldotta meg, valamint az államostások napirenden tartásával, majd általános bevezetésével. A „feketézők” elleni harc kódolt antiszemita mozgalom volt, és ennek is köszönhető, hogy 1946-ban az országban pogromok törték ki. A korszaktot elemző alapmunkájában a liberális humanista Bibó elemzi a sokrétű problémát, és nem hallgatja el, hogy a zsidók részvételével igazságszolgáltatásban és nagyszámú csatlakozásuk a kommunista párthoz hozzájárult az antiszemitizmus megerősödéséhez (Bibó 1986). 1948-ban maga a Kommunista Párt is sokat tett azért, hogy szovjet hatásra antiszemita kampányt indítot, mellyel nemcsak a teherős zsidókat, de a kommunista zsidókat – többek között a hitközség vezetőit – is letartóztatták. A JOINT Magyarországon nem működhetett tovább. A Magyarországon a háború után megerősödött cionista mozgalmat betiltották. A zsidó identitást megartó intézmények elleni támadás egybeesett a háború utáni büntettek kivizsgálásának csökkenésével.

A háború utáni magyar zsidóság legfőbb identitásképző eszméje az üldözretés tudata, vagyis a soá lett. A soá speciális érteket, reakciókat váltott ki: a környeztet ellen globálisan irányuló *resistance*-t, a külvilág ellen állandósuló gyanút, szorongást, kollektív magányrudatot, öngyűlöletet, a zsidó identitás tehétől

való megszabadulás vágyát (Karády 1992). A zsidóság nagy része paradox helyzetbe került, mivel egyrészt elveszítette a zsidósághoz tartozás érzését, azonban a környezetet továbbra is „más csoportként”, zsidóként tekintett rá. Sokak számára így a zsidó identitásnak egyfajta reaktív jellege lett, nevezetesen, sokan úgy érezték, hogy a többség reakciója kényszeríti őket arra, hogy önmagukra zsidóként tekintsenek (Kovács 1988).

A II. világháború utáni politikai igazságszolgáltatás jellegzetessége, hogy úgy gondolták, egy társadalom erkölcsi normái megváltozathatók a jog eszközeivel. Nem gondolhatjuk – és a háborút követő antiszemita megmozdulásokban (a pogromoktól lásd Pető 2009d) ennek nyilvánvaló jelét is látjuk –, hogy 1945-ben a rendszerváltással a kollektív mentalitás is megváltozott volna, azonban az állam markáns, egyenes, egyértelmű állásfoglalása hiányában ez még a minimálisnál is kevésbé volt várható. Fejezetünkben éppen azt mutattuk be, hogy ez a szimbolikus és normatív állásfoglalás maradt el, és ez meghatározta, hogy a túlélő zsidóság hogyan tekintett a soára mint saját személyes története részére. Egyrésztől pedig, hogy a népiíróságok nem tudták betölteni azt a szerepet, amire – többek között – hivatottak voltak. Másrésztől pedig azzal, hogy a hatalom – sokszor nagyon is tudatosan – kihasználtanul hagyta azokat a lehetőségeket, amelyek alkalmasak lehettek volna a meghurcolt zsidóság legáltalább szimbolikus kárpótlására. Ennek legfőbb bizonyítéka az 1946. évi VII. törvénycikk, ami „a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről” szólt. A törvény egyértelműen lehetőséget adott a hatalomnak arra, hogy üldözöteket, azokat, akik „nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre igaznak”, azonban ez már – ahogy a törvény címe is mutatja – összekapcsolódott a kommunista hatalom azon törekvésével, hogy a kiépülő totális rendszer ellenfeleivel leszámoljon. A fejezetből egyértelműen kiderült, hogy a politikai vezetés szinte egyáltalán nem alkalmazta a meglévő törvényt arra, hogy egyértelműen kinyilvánítsa az antiszemitizmus elfogadhatatlanságát,

ez általában csak a kiépülő kommunista rendszer védelmének „mellékterméke” volt.

Altalában hibásan azt gondoljuk, hogy a hidegháború idején az emlékezet „megfagyott”, azaz nem alakult át döntően. Ebben a fejezetben azt állítottuk, hogy a zsidó identitást formálta, hogy zsidók részt vettek a népbírósági folyamatban mint tanúk, bírók, ügyészek és ügyvédek, valamint ott ültek a hallgatóságban. A II. világháború utáni politikai igazságszolgáltatás folyamata hidat jelentett a strukturális és a történelmi trauma között (Szaidel 2011, 248). A hidegháború kezdete előtt és elején lejártszódó bírósági tárgyalások lehetőségét nyújtanak arra, hogy megértsük, hogyan alakult a soá túlélők én-tudata. A cél az volt, hogy bizonyítsák, a bűnök, amiket a zsidók ellen elkövettek, egyediek és kitűnőlegessé voltak. Mi azt bizonyítottuk, hogy a zsidók ellen elkövetett bűnök tárgyalásai kitűnőlegessé jellemzőkkel bírnak a jogrendszerben. Ahogy Szaidel érvelt: „a strukturális trauma olyan történelmet hoz létre, melyben nincsen helye az egyéneknek... és az ár, amit ezért kell fizetni, az a történelmi trauma lehetőségének elvesztése, azaz azok a jellemzők vesznek el, melyek magát az eseményt egyedivé teszik” (Szaidel 2011, 251). Az egyedi szinten az egyén szubjektivitása nem hozható létre strukturálisan. Az áldozatosság univerzális és partikuláris szintje összeegyeztethetetlen. Nem meglepetés, hogy a zsidó identitás formálódása a nehéz időkben ezt az utat járta.

Gil Eyal kétféle megkülönböztetése az emlékezetről hasznos lehet, hogy megértjük, hogyan hatott az igazságszolgáltatás az egyénekre: „az emlékezet az identitás garanciája és fenntartója az időben, és szerepet játszik a lelki trauma kezelésében, és a kizökkent folyamatokat újra beindítja” (Eyal 2004, 7). A magyar zsidók esetében azt lártuk, hogy a soá emlékezte – nagy részben amiatt a mód miatt, ahogyan ezt a magyar igazságszolgáltatási rendszer kezelte, valamint amiatt, amit ott megtapasztaltak – alapvetően az identitás elsődleges meghatározójává vált, és a népbírósági eljárások nem válhattak a trauma feldolgozásának

eszközévé. Ez a zsidó identitás reaktív és negatív volt. Történt ez annak ellenére, hogy a háború után lehetőség volt a zsidóság nagyszámú aktív részvételére az igazságszolgáltatási folyamatban. Ahogyan a politikai igazságszolgáltatás lezajlott: tele sérelmekkel és félmegoldásokkal, az első emlékezetforma kialakulását eredményezte.

A magyar politikai igazságszolgáltatás esetében a korábbi jobb, és szélsőjobboldal büntetése egybeesett a szocialista politikai rendszer kiépülésével, és ennek során a háború alatt a zsidó sértettek ellen elkövetett bűnösöket politikai és erkölcsi fontosságra, Európa többi országához hasonlóan, ahogy ezt a fejezet is bizonyítja, az idő múlásával csökkent. Ennek az a következménye, hogy a kollektív emlékezetben a háborús bűnösök és a szocializmus áldozatai összenosódtak. De a családi, egyéni szinten mindenki áldozatként jelent meg, függetlenül attól, hogy mi miatt került a népbíróság hatókörébe: mint háborús bűnös, részegen zsidózó vagy a kommunista tudatos ideológiai ellenfele (lásd például Pető 2009d).

A rejtőzködő zsidó identitás így bebetonozódott, és a kizárólagos megközelítés, hogy valaki vagy elkövető, vagy áldozat, a soá emlékezetét mára megosztott emlékezetvé változtatta, melyben az áldozat a strukturális aszimmetria miatt kétszeresen is vesztes.

